

معرفی برخی نفایس خطی کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی

ابوالفضل عربزاده*

آشنائی با کتابخانه

کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی، وابسته به بیت معظم له و دفتر آیت الله العظمی صافی گلپایگانی در سال ۱۳۶۹ ش. / ۱۹۹۱ م. تأسیس و در دی ۱۳۷۱ ش. / ژانویه ۱۹۹۳ م. با هدف احیای نشر آثار اهل بیت و کمک رسانی به اندیشمندان و مراکز علمی جهان، افتتاح و شروع به فعالیت کرده است.

ساختمان کتابخانه، با مساحت ۲,۵۰۰ مترمربع در شهر قم، نزدیک حرم مطهر فاطمه معصومه (س) واقع شده و دارای بخش عمومی، امانی، جراید، نشریات، مخطوطات، دروس حوزوی و مرجع، به صورت قفسه باز و بسته است و هم اکنون، منابع چاپی آن به بیش از ۱۲۰,۰۰۰ جلد می رسد.

استقبال استادان حوزه و دانشگاه و طلاب و دانش پژوهان از کتابخانه، به خاطر امکانات رفاهی و تسهیلات اداری آن، بویژه در بخش کمک درسی و امانتدهی چشمگیر است. آخرین شماره عضویت آن، تا آخر اسفند ۱۳۸۵ ش. / مارس ۲۰۰۷ م. به ۲۷,۳۰۰ رسیده و روزانه حدود هزار نفر را ده ساعت و نیم خدمات رسانی می کند.

میانگین مراجعان به درصد: فضلا و طلاب ۵۰؛ استادان و پژوهشگران ۲۵؛ دانشجویان ۲۰ و افراد عادی ۵ می باشد.

به منظور بهره گیری بهینه از فناوری اطلاعات رایانه ای، با بهره گیری از روش و طبقه بندی «طرحی

* مدیر کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی.

نو در نظام کتابداری»، با همکاری متخصصان رایانه و براساس اصل سهولت در فرایند کتابداری، و هدف پدیدآور از تألیف کتاب، برنامه نویسی شده تا کاربران با جستجوهای مختلف، بتوانند صحیح و سریع به منابع اطلاعاتی دست یابند.

بیش از ۱۰۰,۰۰۰ عنوان کتاب در بخش عمومی، فهرست نگاری و دبیزش شده و نفایس چاپ سنگی کهن و کم نظیری در این بخش وجود دارد که بسیار ارزنده است و از آن جمله کتابهای نادر چاپی، کتاب النجات و القانون فی الطب ابن سینا می باشد که در سال ۱۵۹۳ م. / ۱۰۰۱ ق. در رم، پایتخت ایتالیا چاپ شده است.

در واحد جراید و مجلات، اکنون ۴۱۰ عنوان مجله نامکرر و ۴۶۷ عنوان روزنامه نگهداری می شود. قدیمی ترین نشریه این بخش، روزنامه صوراسرافیل است که در سال ۱۳۲۵ ق. / ۱۹۰۷ م. یعنی ۱۰۱ سال قبل منتشر شده است.

واحد مخطوطات و اسناد تاریخی، این بخش کتابخانه، از نظر قدمت کتابت و وسعت دانش و تنوع موضوعات، کم نظیر است و می تواند مجامع علمی و پژوهشی را کمال و ارتقا بخشد.

این کتابخانه، به لحاظ کمی و کیفی از مرتبه بالائی برخوردار است. اوراق قرآن مجید به خط کوفی بدون نقطه و اعراب از قرن دوم هجری و نسخه های بسیار کهن از کتابهای حدیثی شیعه چون تهذیب الاحکام شیخ طوسی با کتابت ۵۷۵ ق. / ۱۱۷۹ م. و نهج البلاغه با کتابت اوایل قرن ششم هجری و صحیفه سجادیه به خط شهید اول و نسخه های کهن و نایاب در موضوعات طب، تاریخ، اخترشناسی و دیگر علوم، در این مجموعه بسیار وجود دارد. عظمت و اهمیت این کتابخانه، در میان محققان معدودی شناخته شده است.

به طور کلی مجموعه منخطوط کتابخانه، در حدود ۱۲,۰۰۰ عنوان است که تاکنون ۱۰,۳۶۰ نسخه خطی آن ویژه محققان و مراکز فرهنگی در یک جلد معرفی شده است. در این مجموعه، حدود ۶۰۰ نسخه اصل، به دستخط مؤلف نگهداری می‌شود. با بهره‌گیری از ابزارهای جدید الکترونیکی و دیجیتالی، از ۶۰ کتابهای چاپ سنگی و حدود ۳,۰۰۰ نسخه خطی، در قالب CD و DVD تصویربرداری شده است تا محققان بتوانند به کمک رایانه مطالعه کنند و در صورت درخواست، چاپ آن در اختیارشان قرار گیرد. اینک برخی از نسخه‌های خطی و نفائس این کتابخانه معرفی می‌گردد.

زیج اشرفی

مؤلف: سیف منجم یزدی، محمد (زنده تا ۷۰۲ق. / ۱۳۰۳م.)

کد کتاب: ۳۹/۴۷

شماره دفتر کل: ۶۴۷۳۱

تاریخ اهدا به کتابخانه: ۱۳۷۶/۶/۳۰ ش.

اهدآگر: حضرت آیت‌الله العظمی گلپایگانی (ره)
تاریخ تألیف: ۲۳ رجب ۷۰۲ق. / ۲۱ مارس ۱۳۰۳م.

موضوع: نجوم

فروع موضوعات: هیئت، استخراج تقویم، جلد اول تاریخ سلاطین، ریاضیات نجومی و حرکات کواکب و عرض و طول بلدان؛ موضوع کلی، در اعلا و اسفل صفحات جداول با خط زیبا نوشته شده است.

زبان: فارسی

تعداد برگ: ۲۶۸ برگ، ۵۳۶ صفحه

تعداد سطر: ۷۲ سطر و هر سطر ۱۱ سانتیمتر کتابت دارد.

اندازه کتاب: ۱۷ × ۲۵ سانتیمتر

اندازه جداول: ۱۷ × ۱۰ سانتیمتر

نوع خط: نسخ قدیم و جداول به حروف و رموز منجمان (حروف ابجدی) و در حاشیه بعضی جداول توضیحاتی داده شده است.

نوع کاغذ: کاهی، نخودی بغدادی است. نسخه، آب‌دیده و فرسوده شده و شیرازه آن از هم گسیخته و نیاز به مرمت و صحافی مجدد دارد.

حاشیه: شرح و توضیح و اظهارنظر منجمان و اهل فن در بعضی صفحات دیده می‌شود. لبه بعضی اوراق آن صحافی و صفحات آخر نسخه را با کاغذ آبی رنگ، وصالی و مرمت کرده‌اند.

نوع جلد: بیرون جلد تیماج مقوایی تریاکی ساده و داخل جلد، ترنج با سرترنج و لچکی مذهب ضربی با جدول و حاشیه دندان موشی است.

تاریخ کتابت: سال ۸۲۳ ق.

نام کاتب: نصرالله بن عبدالله بن علی المنجم السیواری

عناوین: ابواب و سرفصلها و نشانیها و بالای صفحه هر جدول، حروف و اعداد و بسیاری از علایم و موضوعات با مرکب قرمز (شنگرف) نوشته شده است.

آغاز: «بعد بسم الله الرحمن الرحیم، شکر و سپاس پادشاهی را که وجود به موجود از فیض جود اوست و مبدأ هستی و جوب وجود او، قادری که به کمال قدرت و وفور حکمت و فیض ارادت، این گنبد نیلگون و این خیمه بیستون، به خوب‌تر شکلی و زیباتر لونی ابداع کرد...»

بعد از ۵ سطر حمد و سپاس و آیات قرآن مجید و مقدمه، آمده است:

«چنین گوید اضعف عبادالله، محمد بن ابی عبدالله سنجر الکمالی يعرف سیف منجم یزدی که بعد از چند مدت که اتفاق اقامت در دارالملک شیراز - هماناالله تعالی من الحدثان - افتاده بود...»

انجام: تمت الجداول فی یوم الخمیس الرابع و العشرین من شهر ربیع الاول سنه اثنی و عشرین و

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سکه عباسی را در شاهی و اگر در وجود از فیض و داد است و بعد در مستی و جوب
 وجود او قادری که کمال قدرتش و نور حکمت و فیض ارادتش این کسب نیکون و
 خیر بی ستونی محو بنویسد و زیبا تر لونی ابداع کرد که در اندیشه رفیع السامع غیر عجز
 و دست قدرت حدیث انجام منیر بر ملاک مستدر مستدر که دانند که آن زینت انسا
 بیست و یکم که در پیش روز و شب آیات و حدیث مستدر که آن
 فی خلق السموات و الارض و اختلاف السبل و انوار الایات و اول الالباب
 و منازل پادشاهی که در یاد این شمار سال و ماه و روز بداند که همان شمس
 و انوار بحیسان و انجم و انجم و انجم در سماء و فضا و در روح و بر روح و بر
 که در روح لایب سنا رکان است در کتاب حکم مشرف که دانند که در سماء و ذات
 روح و توابع سیارات کند علی و طارم بالا را اهدای ساکنان بیساط
 فلک که در عوالم و باجم و پندون و همه را منحرف و وجود کرد دانند که در شمس
 و نور و انجم خوانند پاره و در میان را بقوت خلق و فقیهات عقل بیار است و از
 سایر حیوانات برگزید که در نزد مناسبی آدم و بارادت بی علت طایفه از
 از زوره انسان متاثر کرد دانند و با هم متری و متری بر سر ایشان نهادن و خلق
 زلفت کفر بیرون آرند و نور هم نشانار است دارند خصوصاً ان شاه انبیا
 و پیشه و انبیا بی همه با محمد صلی الله علیه و آله و سلم که از انصاف است که بیرون
 علی صلی الله علیه و آله و سلم که در سنه و سلطه و سلطه تسلیم که همه فرمان صلاح
 صلوات و تحفه تحیات بر رفته مطهر او در خلق کل با اینست یا در اما بعد خلیفان
 صفها داد محمد بن ابی عبدالله سخی الکمل بیعت و بیعت نمودند که بعد از
 چندتصد که ابناقی امامت در دار الکمل شریف از امام الهی تعالی من الهدیثان
 اخلاصه بود این تو عهده در ظاهر رعایت شد که بسیار با و کار هر حال خوبی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
المقالة الثامنة في
أمراض الأذن
للسيد القاسم

کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی

و یقسم سبعه
فصول
لصنف ولانا وسئدنا الشرح الامام القاسم الحامل للعالم
لمعامل من فخر الحار ومعدن الفهم السيد الرئيس امير الدوله
ابوالفتح بزيعقوب الموفوف نابر القف اداء
الله بقاءه

الفصل الأول
في امراض نطون التماع وجمبه ومجازه
الفصل الثاني
في امراض العصب

صفحه آغاز الشافی فی الطب

ویک، انفتاق الفتا اؤنرخرشید اداستعمال الجماع علی
 الاملا علو المیراه الدرجل مما یوجب ذلك لانه یوجب
 الاترا ل علی ما یجب ثم ان الدافعه تدفعه لفقوه ملقوه الدفع
 بنقوی الفتا وینزل التراب او المعالی الجمه المخرجه
 العلاماتہ اما ما كان سببہ بادی فعلیته ظاهر من
 سببہ وما كان سببہ رطوبه فعلامتہ امتناع الجاری
 فیسیرا یستیرا مع عدم الاسباب البادیه وما كان سببہ
 ریح اخر تمرد وخطاومها یغیر مع الحفه والمقاومتہ قویہ
 واعلم ان رجوع المهوری والترنی عند الاستلقا السهل منہ
 عند القيام واما التوطی فلا یتغیر علیہ شی من ذلك بل احوالها
 کلها متشابهه عند الاستلقا وغیره والله اعلم
 منت المعایزہ المائیه عشر تمام الحرم النظری
 من کتاب الشافی من الله وکرمه ووافی الفراع
 منه نهار السبت خامس وعشرين مفرسنة شهابه اربعین وبعین
 و الموافق من شهر الیوم السابع المول
 ساعه تمام راجع کان
 لئی الغیر والله المجد
 و آید انفسه الراعی رحمہ ربہ الذی یتوفی ابن العلم منصور التیاط
 انقد المشتغلین فی مناعته الذی یقال الله الغفور

کتبنا فی شهر رجب سنه ۱۰۰۰
 کتبنا فی شهر رجب سنه ۱۰۰۰
 کتبنا فی شهر رجب سنه ۱۰۰۰

ثمانمائه هجره النبویه، علی ید العبد الضعیف نصرالله بن عبدالله بن علی المنجم السبزواری اصلح الله شأنه بالنبی الهاشمی و عترته الطاهرین. بعد از آن، ده ورق جدول با همان خط اضافه شده است.

اشاره‌ای به نسخه: **زیج اشرفی**، در یک مقدمه و هشت مقاله، در معرفت تواریخ سلاطین عرب و عجم و استخراج اصول روز و سالهای عربی، یزدجردی، ملکی، رومی، شمسی، بنی اسرائیل، نصارا، و مسلمانان و اصول احکام علم نجوم و هیئت، اختربینی و ستاره‌شناسی - که قانون تنجیم است - و استخراج تقویم و مواضع کواکب و خطوط طولی و عرضی و مقادیر حرکات مراکز کواکب و دیگر عملیات نجومی با جداول و دوائر، به رشته تحریر درآمده است. نسخه‌ای از این کتاب بدون ذکر تاریخ در پاریس و فیلم نسخه، در دانشگاه تهران است.^۱

اشاره‌ای به مؤلف: محمد بن ابی عبدالله سنجر کمالی معروف به سیف منجم یزدی، از مردمان یزد بوده که تا سال ۷۰۲ ق. / ۱۳۰۳ م. می‌زیسته است. او، چندی که در شیراز اقامت داشته، این کتاب را نوشته است.

در مقدمه کتاب آورده: «... مجموعه‌ای باید ساخت که تمامت اعمالی که در زیجات مطالع کرده باشد، آنجا موضوع باشد. باز گفته است ... در ممالک ایران، در هر ناحیتی تقاویم کواکب سبعة از زیجی استخراج می‌کنند (یعنی این زیج، دربرگیرنده تمامی زیجات است) ... اگر کسی این مجموعه داشته بود، او را در ممالک ایران احتیاج به دیگر زیج نباشد...»

مؤلف در حاشیه پشت صفحه ۲۴۷ نوشته است: روز اول از سال ناقصه ۶۹۳ خراجی^۲ که بنای این زیج بر آن است و آن، روزی است که در نصف‌النهار آن روز، آفتاب به صفحه حمل نقل کرده باشد؛ روز است موافق ۱۴ آذار رومی سنه ۱۶۱۲ اسکندری و

۲۳ رجب سنه ۷۰۲ هجری و ۱۳ خرداد سنه ۶۷۲ فارسی است.

الشافی فی الطب (مقاله هشتم تا دوازدهم)

نام مؤلف: ابن القف، امین‌الدوله، ابوالفرج بن موفق‌الدین یعقوب بن اسحاق مشهور به ابن القف کرکی (۶۳۰-۶۸۵ ق. / ۱۲۳۳-۱۲۸۶ م.)

کد کتاب: ۹/۶۴

شماره دفتر کل: ۱۵۱۴

تاریخ اهدا به کتابخانه: ۱۳۷۰ ش. / ۱۹۹۱ م.

اهداگر: حاج اسمعیل هدایتی

تاریخ تألیف: ۶۷۲ ق. / ۱۲۷۳ م.

موضوع: طب

زبان: عربی

تعداد برگ: ۱۲۷ برگ

تعداد صفحه: ۲۶۰ صفحه

تعداد سطر: هر صفحه ۱۹ سطر و هر سطر ۱۱ سانتیمتر کتابت دارد.

اندازه کتاب: ۲۲×۱۵ سانتیمتر

نوع خط: نسخ قدیم

نوع کاغذ: بغدادی دو لایه، به رنگ کاهی

حاشیه: آثار تصحیح دارد.

عناوین: سرمقالات و سرفصلها، نام امراض و عنوان اشخاص و موضوعات، همچنین در توقف جمله - که امروزه از نظر ادبی، ویرگول نامیده می‌شود - و دیگر علامات با خطوطی درشت و مرکب قرمز (شنگرف) مشخص شده است.

نوع جلد: تیماج مقوای زیتونی فرسوده و آبدیده با کمند ضربی که در چهارگوشه آن، نقوش هندسی با قلم فولادی نازک است.

تاریخ کتابت: ۲۵ صفر ۶۷۲ ق. / ۱۷ سپتامبر

۱۲۷۳ م. در عصر و حیات مؤلف

نام کاتب: یوسف ابن المعلم منصور القنات

تملک: در اختیار چند نفر بوده که اسامی و مهر

آنها ناخواناست، من جمله این عبارت در پشت صفحه اول آمده است: «تصرفی هذا الكتاب، العبد الفقير الى الله تعالى، ابوبکر بن عمر بن الحاج يوسف بن عمر بن ... العباسی نسباً، غفر الله و لوالديه و ملکی فی شهر سنه اثنین و خمسين [بقیه، محو شده است]» و نیز با دو مهر بزرگ بیضی به نام کتابخانه حاج اسماعیل هدایتی قم، ۱۳۶۰ مهور است و این جمله، در آخر صفحه آمده است: «وقف علی هذه النسخه المبارکه، هبت الله بن نصر بن ملیح المشتغل بصناعه الطب نسأل الله [بقیه، محو شده است].»

آغاز: «بعد بسمله، مقاله الثامنه فی امراض الآلات النفسانيه و ينقسم سبعة فصول تصنيف مولانا و سيدنا الشيخ الامام الفاضل الكامل العالم العامل ...، معدن الفهم، الصدر الرئيس امين الدوله، ابوالفرج بن يعقوب، المعروف بابن القف، ادام الله بقائه ...» بعد از فهرست فصول هفتگانه، متن کتاب شروع می شود: الفصل الاول فی امراض بطون الدماغ و حجیه و محازیه و هی الصداع، و السرسام، و الماشر...

انجام: «فلا يتغير عليه شيء من ذلك، بل احوالها كلها متشابهه عند الاستلحاق و غيره، والله اعلم. تمت مقاله الثانيه عشر من كتاب الشافى ممن الله و كرمه و وافق فراغ منه، نهار السبت خامس و عشرين صفر سنه ستمائه اثنین و سبعین، و الموافق من شهر الروم تاسع ايلول سنه سبعمائيه؟ اربعه و ثمانین لذي القرنين و لله الحمد.»

اشاره ای به نسخه: الشافى فى الطب: کتابی است که با عنوان مقاله و فصل، در چهار مجلد ترتیب داده شده. این نسخه، از مقاله هشتم امراض بطون، دماغ، عصب، لسان و... شروع و به مقاله دوازدهم امراض فتق و مراق ختم شده است.

کتابت نسخه، در زندگانی مؤلف، به قلم پزشکی توانا به نام یوسف ابن معلم، به رشته تحریر درآمده و چنین نوشته: «و کتب لنفسه

الراجی رحمہ ربه التحیت یوسف ابن المعلم منصور القنات، اقل المشتغلین فی صناعه الطب، یسأل الله المغفره.»

کتاب، بسیار نفیس و عالی است.^۳

اشاره ای به مؤلف: ابن قف، امین الدوله ابوالفرج بن یعقوب بن اسحاق کرکی (۶۳۰ - ۶۸۵ ق. / ۱۲۳۳ - ۱۲۸۶ م.)، پزشک و نویسنده مشهور، متولد روز شنبه ۱۳ ذی قعدة ۳۰ ق. / ۲۸ اوت ۱۲۳۳ م. سوری، پدرش - که به شغلی دیوانی در اردن گمارده شده بود - با ابن ابی اصیبعه آشنا شد و همین دوستی، سبب شد تا ابن ابی اصیبعه، پسرش ابوالفرج را به شاگردی بپذیرد. ابوالفرج، کتابهای المسائل حنین بن اسحق، الفصول و تقدمه المعرفه بقراط و نیز آثار رازی را نزد ابن ابی اصیبعه خواند، و مقدمات ضروری طب، شناخت انواع بیماری و راههای مداوای آنها را فراگرفت. طب را نزد حکیم نجم الدین بن منفاخ و موفق الدین یعقوب سامری، و فلسفه را نزد شیخ شمس الدین و هندسه را نزد شیخ مؤید الدین عرضی آموخت و از مشهورترین استادان طب زمان خود در سوریه بود.

ابن قف، بی شک یکی از پزشکان برجسته قرن هفتم هجری و در ردیف بزرگ ترین پزشکان عرب و مسلمان به شمار آمده است. ابن قف، در نوشته های خود همواره به بررسی بهداشت عمومی و ضرورت پیشگیری از بیماریها معطوف می کرد. وی، بر این باور بود که پیشگیری از درمان بهتر است. ابن قف، پنج اصل عمده برای حفظ صحت پیشنهاد کرده:

۱. رعایت اصول بهداشتی و حفظ و نگهداری آن و دوری از عوامل زیان آور؛
۲. فراغ بال و آسودگی فکر؛
۳. بهداشت غذا و رعایت رژیم غذایی مناسب؛
۴. وضع مالی مناسب؛
۵. دارا بودن صفاتی چون بخشندگی، حضور ذهن و دوری از خودخواهی.

او، پاکیزگی آب و هوا را بسیار مهم می‌شمرد. ابن قف در زمان خود به داشتن آثار بسیار شهرت داشت که در اینجا به چندین اثر او اشاره می‌شود:

۱. الاصول فی شرح الفصول؛
۲. شرحی بر کتاب الفصول بقراط در دو مجلد؛
۳. جامع الغرض فی حفظ الصحة و دفع المرض؛
۴. الشافی فی الطب در چهار مجلد؛
۵. شرح الکلیات من کتاب القانون در ۶ جلد؛
۶. العمده فی صناعة الجراح که پاسخگوی همه نیازهای جراح در سده هفتم قمری بود.^۴

◆ پی‌نوشتها

- ۱- محمد محسن آقابزرگ طهرانی، *الذریعه الی تصانیف الشیعه* (قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۵۵)، جلد ۱، ص ۲۱۴؛ احمد منزوی، *فهرست نسخه‌های خطی فارسی* (تهران: مؤسسه فرهنگی منطقه‌ئی، ۱۳۴۸)، جلد ۱، ص ۲۹۹. آقای منزوی، نام مؤلف را سیف منجم بایزودی آورده است.
- ۲- مؤلف، در صفحات مختلف کتاب توضیح تاریخ خراجی را داده، من جمله در برگ سوم گفته: در مملکت فارس، بعد از تاریخ هجری، تاریخی معتبر می‌دارند و آن را «تاریخ خراجی» می‌خوانند و بنیاد امور دیوانی و تقاویم بر این تاریخ باشد و سالهای این تاریخ، شمسی حنفی باشد و اولش بر وفق محاسبه ایشان، روز جمعه بود بعد

از تاریخ طوفان به چندین ۱,۳۵۵,۸۴۴ روز و سالهای قبطی ۳,۷۱۴ روز و عجب آنک در هیچ کتاب نجومی ذکر این تاریخ نیافتیم و سبب وضع این تاریخ، به حقیقت مرا معلوم نشده است؛ از این جهت گفته نشد که در زمان کدام بزرگی وضع کرده‌اند. اما نزد منجمان و پیش‌تر اهالی شیراز است که در زمان خلافت عمر چون خراج می‌نهادند، این تاریخ وضع کردند و از روی حساب، بغایت بعید است، الخ.

- ۳- نسخه‌ای از این کتاب در واتیکان، با تاریخ کتابت ۱۰ شعبان ۶۷۰ ق. / ۱۹ مارس ۱۲۷۲ م. موجود است. گویا مقالات، قبل از مقاله هشتم است. بنگرید به کتاب *المخطوطات العربیه فی المكتبة الفاتیکان*، ص ۳۱۸؛ مصطفی بن عبدالله حاجی خلیفه، *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون* (تهران: اسلامیه و جعفری، ۱۳۸۷ ق.)، جلد ۲، ص ۱۰۲۳؛ اسماعیل بغدادی، *ایضاح المکنون* (بیروت: دار احیا و التراث العربی، بی تا)، جلد ۲، ص ۱۲۰؛ عمر رضا کحاله، *معجم المؤلفین* (بیروت: دار احیا التراث العربی، بی تا)، جلد ۱۳، ص ۲۴۵ و جلد ۱۶، ص ۱۴۱-۱۴۳.
- ۴- یوسف رحیم‌لو، «ابن قف» در *دائرت‌المعارف بزرگ اسلامی*، چاپ دوم (تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷)، جلد ۴، صص ۴۸۲-۴۸۵؛ احمد بن قاسم ابن اصبیعه، *عیون الانباء فی طبقات الاطباء* (قاهره: ۱۲۹۹ ق.)، صص ۷۶۷-۷۶۸.

